

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
SECȚIA ISTORIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

- rezumat -

**Istoria instituțiilor culturale române și maghiare
din județul Trei Scaune între 1867 și 1940**

Conducător științific

Prof. Univ. Dr. Csucsuja István

Doctorand

Toth Szabolcs Barnabás

Cluj Napoca

2012

CUPRINS

I.	INTRODUCERE.....	6
II.	MIȘCĂRI ȘI INSTITUȚII CULTURALE ÎN EUROPA, UNGARIA ȘI TRANSILVANIA.....	11
	Condițiile formării instituțiilor culturale	11
	Asociațiile bisericești și activitățile culturale.....	34
	Dezvoltare urbană și înființarea muzeelor	37
	Noțiunea asociațiilor culturale și baza legală a funcționării acestora	41
III.	FUNDALUL ISTORICO-SOCIAL AL DEZVOLTĂRII INSTITUȚIILOR CULTURALE.....	50
IV.	CASINE, SOCIETĂȚI DE LECTURĂ ȘI BIBLIOTECI POPULARE ÎN JUDEȚUL TREI SCAUNE	62
	Societăți de lectură și casine în perioada Imperiului Austro-Ungar.....	63
	Casina și societatea de lectură din orașul Sfântu Gheorghe.....	63
	Casina din orașul Târgu Secuiesc.....	72
	Societăți de lectură în comune.....	76
	Casine în perioada interbelică	97
	Casina din orașul Sfântu Gheorghe.....	97
	Casina din orașul Târgu Secuiesc.....	100
	Casine în comune.....	102
	Biblioteci publice în județul Trei Scaune	105
V.	ASOCIAȚII DE EDUCARE A POPORULUI	110
	Societatea Maghiară de Cultură din Transilvania în viața culturală din județul Trei Scaune..	111
	Dezvoltarea asociației între anii 1885-1913.....	111
	Încercări de reorganizare după anul 1920.....	118
	Asociații culturale și de educare românești în județul Trei Scaune	121
	Activitatea culturală al ASTRA în județul Trei Scaune între anii 1870-1940....	121
	Asociația Învățătorilor din județul Trei Scaune între anii 1920-1940.....	157
	Instituții de educare a poporului în județul Trei Scaune în perioada 1867-1918.....	160
	Societatea Generală a Învățătorilor din Județul Trei Scaune.....	160
	Asociația Eötvös din Sfântu Gheorghe.....	164
	Asociația Secuiască pentru Cultură și Devoltare Economică.....	167
	Filiale ale Societăți Secuiești în județul Trei Scaune.....	171
	Asociații de tineret și de autoeducare	175
	Asociații de tineret în perioada Imperiului Austro-Ungar.....	175
	Activitatea tineretului după primul război mondial.....	183
VI.	TEATRUL ÎN JUDEȚUL TREI SCAUNE	186
	Teatrul amator până la primul război mondial	190
	Asociația Amatorilor de Teatru din Sfântu Gheorghe.....	190
	Asociația Culturală din Târgu Secuiesc.....	195
	Asociații ale amatorilor de teatru din comune.....	197
	Activitatea teatrală din județul Trei Scaune în perioada 1920-1938.....	202
	Activitatea trupelor ambulante de teatru	202
	Activitatea amatorilor de teatru.....	206
VII.	ACTIVITATEA CULTURALĂ A ASOCIAȚIILOR BISERICESTI DIN JUDEȚUL TREI SCAUNE	208
	Preliminarii ale asociațiilor bisericești dinaintea primului război mondial.....	209
	Asociații romano-catolice (1921-1938)	213
	Asociații de altar.....	213
	Societatea pentru Misiunea Socială.....	219
	Cluburi de fete romano-catolice.....	223
	Asociații reformate (1921-1938).....	227

Asociația Tinerilor Creștini din Transilvania.....	227
Uniunea Femeilor Reformate.....	233
Uniunea Fetelor Reformate.....	246
Uniunea Bărbatilor Reformați.....	249
Asociații unitariene (1921-1939)	252
Asociația de Tineret Dávid Ferenc.....	252
Uniunea Femeilor Unitariene.....	256
VIII. ACTIVITATEA CULTURALĂ A MUZEELOR DIN JUDEȚUL TREI SCAUNE.....	261
Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe.....	261
Fundatia doamnei Zathurecky Emilia din anul 1877.....	264
Activitatea culturală a Muzeului Național Secuiesc în perioada 1921-1940.....	285
Muzeul din Târgu Secuiesc	285
Planuri de înființare a unui muzeu înainte de primul război mondial.....	285
Diénes Ödön și înființarea primului muzeu din Târgu Secuiesc în anul 1932.....	286
IX. CORURI, ASOCIAȚII DE CÂNTECE, ANSAMBLURI CORALE ÎN JUDEȚUL TREI SCAUNE.....	291
Coruri și ansambluri corale în județul Trei Scaune în perioada Imperiului Austro-Ungar.....	292
Corul din Sfântu Gheorghe, asociația de cântece și corul reformat.....	292
Corul din Covasna, ansamblul coral și cercul de cântece EMKE.....	295
Corul din Baraolt.....	297
Coruri și ansambluri corale în comunele județului Trei Scaune.....	298
Activitatea corurilor din județul Trei Scaune în perioada interbelică	301
Sfântu Gheorghe.....	301
Covasna.....	308
Baraolt.....	309
Coruri din comunele județului.....	311
X. CONCLUZII.....	313
XI. BIBLIOGRAFIE.....	322

Cuvinte cheie: instituții culturale, asociații culturale, asociații bisericești, asociații de educare a poporului, asociații de tineret, asociații de cântece, cultură, muzeu, societăți de lectură, casine, biblioteci publice, teatru ambulant, teatru de amatori, piesă de teatru, donație, fundație, cor, ansamblu coral, dezvoltare urbană, lectură, ziare, cărți, serate, cămin cultural.

Abstract

Alegerea temei de cercetare a apărut ca o provocare dar și ca o satisfacere a unei curiozități mai vechi legată de viața culturală din județul Trei Scaune, despre care, ocupându-mă de istoria muzeelor din județ la începutul anilor 2000 am reușit să strâng numeroase date. Datorită faptului că în perioada analizată viața instituțiilor culturale era reprezentată în mare parte de asociații am optat pentru abordarea trecutului acestor actori ai dreptului civil, atât asociațiile maghiare cât și cele românești. Obiectivul principal al cercetării este demonstrarea faptului că în zona cercetată activitatea culturală și de educare a poporului a fost o preocupare principală în a doua jumătate a secolului XIX. și prima jumătate a secolului XX., care s-a aliniat mișcării culturale din marile orașe din Imperiul Austro-Ungar respectiv din România de după 1920.

Ca metodă de cercetare am utilizat metoda analitico-sintetică. Mai întâi am încercat să identific principalii actori ai vieții culturale, iar apoi, prin metoda sintetică am căutat să descriu însuși activitățile culturale propriu-zise din perioada analizată. În stabilirea relațiilor dintre actorii vieții culturale am avut în vedere produsul activității acestora, serviciile culturale oferite unor categorii sociale mai restrânse (grup țintă specific) sau mai extinse (publicul larg).

Ca procedură de documentare și informare bibliografică în primul rând am recurs la consultarea fondurilor arhivistice: arhive de stat din țară și străinătate, arhive și biblioteci ale unor instituții, arhive bisericești, respectiv documente arhivistice aflate în proprietate privată. În această categorie intră documente tipărite la comanda instituțiilor culturale, tratate, precum colecții de statute și regulamente de funcționare, rapoarte de funcționare, anuare. Pentru descrierea cadrului juridic în care au funcționat instituțiile culturale am studiat legislația în domeniu. Colecția de ziare și de reviste din perioada studiată mi-a fost de mare folos, prin informațiile regăsite în aceste publicații am reușit să completez lipsurile în cazul trecutului unor instituții culturale. Ziarele mi-au oferit o imagine despre modul de gândire a cetățenilor din vremea respectivă în legătură cu activitatea culturală realizată. Articolele de specialitate apărute în colecții de studii care tratează trecutul anumitor instituții culturale m-au ajutat să aprofundez cercetările, integrând concluziile acestora în lucrare. Am consultat mai multe lucrări de referință privind istoria asociațiilor, instituțiilor culturale, monografia unor localități sau lucrări de istoria culturii. Prin aceste lucrări am dobândit o imagine de ansamblu asupra istoriei sociale a poporului din zona studiată, dezvoltarea orașelor ca element indispensabil al dezvoltării culturale și trecutul istoric al unor regiuni. Dicționarele și enciclopediile m-au ajutat în explicarea unor termeni și obținerea de date biografice despre unele persoane identificate ca actori importanți ai vieții culturale. Datorită evoluției tehnologice și a unor programe demarate de diferite biblioteci am reușit să folosesc o serie de publicații și documente on-line care se referă la tema studiată. O provocare aparte a reprezentat corelarea informațiilor regăsite în mai multe surse bibliografice.

Demersul de cercetare l-am structurat pe câteva obiective specifice. Am analizat înființarea instituțiilor culturale, activitățile culturale realizate de acestea, subliniind rolul lor în cadrul comunităților rurale și urbane respectiv modul de influențare a mentalității de către aceste instituții și evenimente. Dezvoltarea instituțiilor culturale am conceput-o ca o evoluție liniară la nivel european și est-european. Prin această prismă am reușit să compar dezvoltarea înregistrată la nivelul județului comparativ cu situația din Imperiul Austro-Ungar, România și Europa. Având ca puncte de plecare obiectivele menționate, am configurat structura lucrării în capitole și subcapitole, după cum urmează: introducere, nouă capitole, concluzii și bibliografie. Capitolele care tratează trecutul instituțiilor culturale le-am împărțit în subcapitole conform subiectului tratat dar și perioadei tratate. Astfel am delimitat două

perioade mai mari: anii 1867-1918 și anii 1919-1940, primul război mondial fiind o perioadă de tranziție în care doar unele instituții au funcționat, unele au fost desființate, altele puse în imposibilitatea de a-și desfășura activitatea.

În primul capitol am descris **istoria mișcărilor și instituțiilor culturale** din țările de pe continentul european, Ungaria și Transilvania. În prima parte a acestui capitol am preluat câteva definiții pentru noțiunile: cultură și cultura maselor, citându-i pe Hankiss Elemér, Kovalcsik József și pe Vitányi Iván. Acesta din urmă deosebește două categorii de instituții culturale. În prima categorie intră instituțiile organizate după locul de muncă, domiciliu, naționalitate, concepția despre lume și originea socială a celor care o constituie, instituții care printre altele aveau și funcții culturale. În cea de a doua categorie intră instituțiile specific culturale, împărțindu-se în trei categorii: instituții bazate pe autoorganizarea comunităților locale - cluburi, societăți de lectură, societăți corale; instituții cu profil bine definit – școli, instituții științifice, instituții specializate pe organizarea de expoziții; instituții care se află la limita celor două categorii anterioare – cămine culturale, mișcări ale amatorilor. Această parte a lucrării este împărțită în patru subcapitole care tratează condițiile istorice și sociale în care s-au format primele instituții culturale în marile țări europene. Am adus ca exemple instituțiile din Anglia (cluburi, cercuri de lectură, public hall-uri, bibliotecile publice) și din statele germane (cercuri de lectură, școli de seară, asociații de educare a muncitorilor, societăți germane, cămine ale poporului, cămine ale muncitorilor, școli populare) dintre care multe au stat ca exemple pentru primele instituții culturale înființate în Imperiul Habsburgic. În acest capitol am introdus în discuție asociațiile bisericești și rolul lor în activitățile culturale din perioada tratată. Dezvoltarea urbană și înființarea muzeelor am considerat că este o activitate prin care civilizația universală a devenit mai bogată datorită nu numai colectării în mod sistematic a antichităților, păstrarea și conservarea lor ci și pentru rolul educativ cultural al acestor instituții, rol ce s-a manifestat și în zona tratată, prin instituțiile muzeale înființate. Tot în acest capitol am considerat necesar să dezbăt principalele reglementări din domeniul legislației Ungariei din 1848 și al Imperiului Austro-Ungar, ce stăteau la baza funcționării instituțiilor culturale și în același timp al asociațiilor. Acest aspect al vieții culturale este cu atât mai important cu cât în perioada cercetată (1867-1940) instituțiile culturale înființate în a două jumătate a secolului XIX., începutul secolului XX. au supraviețuit primul război mondial, iar după 1920 au funcționat potrivit legilor românești, fapt ce le-a afectat și din punct de vedere organizatoric, cele mai multe dintre ele fiind nevoite a se reorganiza după legea personalității juridice românești apărută în anul 1924.

În cel de-al doilea capitol prezint **dinamica populației din județul Trei Scaune** și județele învecinate, locuitorii acestora fiind atât promotorii vieții culturale cât și consumatorii serviciilor oferite de instituțiile culturale din zonă. Datorită faptului că factorul uman se află în centrul cercetărilor, el fiind elementul cheie în dezvoltarea culturală, am considerat necesară abordarea istoriei sociale al locuitorilor din zonă, utilizând lucrări de referință al specialiștilor în domeniul social. Dezbateră subiectului am extins-o până anii 1830, deceniu în care încep să se simtă schimbări majore în sânul societății transilvănene, odată cu declinul agriculturii bazate pe vechile forme de exploatare și declinul pieței tradiționale de desfacere. În acești ani apar primele intenții de reformă chiar în sânul nobilimii maghiare, lucru care s-a desăvârșit cu revoluția din 1848. Chiar dacă intențiile de a schimba structura societății, prin înlăturarea conservatismului moștenit din epoca feudală au fost doar parțial realizate, în anii 1870 avem deja în fața noastră o societate parțial schimbată. În acest an se înregistrează deja un număr mai mic de agricultori, crește numărul comercianților și a industriașilor. Totodată cu dezvoltarea orașelor se dezvoltă și numărul cetățenilor care erau din ce în ce mai puțin dependenți de agricultură. Crește numărul funcționarilor și intelectualilor, care împreună cu preoți, învățători, juriști, scriitori, medici, farmaciști formează o categorie socială din ce în ce

mai conștientă de nevoile de educare și de cultură. În cazul populației din scaunele secuiești exista un element în plus care diversifică puțin imaginea în ansamblu al societății: categoria soldaților sau foștilor soldați o categorie cu o puternică conștiință pe lângă iogabi. Traiul acestor oameni din comunitățile locale nu era neapărat legată de agricultură. Beneficiile de care dispuneau timp de decenii i-au diferențiat de restul societății. Este vorba de o categorie socială educată în instituțiile școlare create de imperiu pentru grăniceri. Prin existența și manifestarea acestei păături sociale se poate explica un grad mai ridicat de alfabetizare a populației în zonă, față de restul Transilvaniei. Chiar dacă nici una din categoriile sociale din scaunele secuiești nu a îmbrățișat ocupația de comerciant, iar orașele din zonă erau mai puțin dezvoltate economic s-a prezentat o nevoie generală pentru educație prin școală și cultură.

Istoria propriu-zisă a instituțiilor culturale din județul Trei Scaune o tratez începând cu capitolul patru. **Casinele (cazinourile), cercurile și societățile de lectură** erau primele forme de instituții culturale care au apărut în zonă. Odată cu pătrunderea reformelor, în anii 1830 apar în Transilvania primele casine ale nobilimii. La Sfântu Gheorghe casina locală s-a înființat în anul 1835. Chiar dacă avea să funcționeze doar câțiva ani ideea acestei forme de petrecerea timpului liber s-a înrădăcinat în sânul locuitorilor orașului. Sediul primei casine desființată prin anii 1842-43 folosit apoi de către oraș pentru diferite scopuri comerciale, în anii 1870, 1880 era încă menționat de către localnici sub denumirea de *crâșma casina, grajdul casină*. În anul 1842 apar casine noi în Târgu Secuiesc și comunele Cernatul de Jos și Covasna. Al doilea val de înființare a unor astfel de asociații în județ datează din anii 1860, perioada absolutismului habsburgic. În anul 1860 s-a înființat *Cercul de Lectură din Baraolt*, în anul 1865 *Cercul de Lectură din Ilieni*, iar în 1866 *Casina din Zagon*. A treilea val al cercurilor și societăților de lectură datează din anii 1870-1890. În ultimele trei decenii se înființează câte un cerc sau societate de lectură în fiecare comună mai mare din județ. Activitatea acestora era asemănătoare. Dețineau săli de lectură, biblioteci, colecții de ziare, săli pentru joacă. Organizau activități cultural-artistice pentru publicul larg cu ocazia diferitelor sărbători. Aranjau serate dansante și ofereau spațiu membrilor activi pentru petrecerea timpului liber. Majoritatea acestor asociații erau exclusiviste însuși prin statutul membrilor care proveneau din rândul nobililor locali, marilor comercianți și meșteșugari, preoți, medici, juriști, învățători și alte categorii de intelectuali. Micii meseriași, comercianți și agricultorii se simțeau excluși din aceste organizații și există mai multe cazuri când ei înființează asociații cu obiective și activitate similară. Un exemplu foarte clar avem din comuna Covasna, unde pe lângă vechea casină în anul 1891 meșteșugarii locali au înființat *Cercul Cetățenilor din Covasna*. În acest capitol am surprins formele cele mai simple ale societăților de lectură numite biblioteci populare sau publice. Aceste instituții s-au înființat la începutul anilor 1900, la inițiativa guvernului maghiar și al *Societății Maghiare de Cultură din Transilvania (Erdélyi Közművelődési Egyesület – EMKE)*. Localitățile au primit ca donație cărți din diferite domenii de interes pentru locuitorii satului. Cărțile erau plasate la asociații deja existente sau la asociații nou înființate la îndemnul EMKE. Astfel, înaintea primului război mondial practic toate localitățile județului dispuneau de cercuri de lectură sau de biblioteci publice accesibile tuturor categoriilor sociale.

În cadrul capitolului cinci, împărțit în patru subcapitole am urmărit **evoluția instituțiilor de educare a poporului** din județ. Chiar dacă cadrul tematic al tezei nu mi-a permis să tratez instituțiile școlare considerate după practica uzuală din secolul XIX. instituții culturale, cercetările le-am extins asupra asociațiilor care au avut ca scop direct sau indirect educarea poporului, a maselor mai largi sau a unor persoane aparținând grupurilor țintă bine definite. În primul rând tratez istoria *Societății Maghiare de Cultură din Transilvania* în viața culturală din județul Trei Scaune. Asociația care s-a înființat în anul 1885 era cunoscută sub denumirea de EMKE. Era de fapt organizația cu cea mai largă bază de membrii, în special din

zonele unde populația maghiară era minoritară. Asociația și-a înființat filiale în fiecare județ, iar orașele mai mari puteau înființa și ele organizații locale. În județul Trei Scaune astfel de organizații au existat în orașele Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc și în comunele Baraolt și Covasna. La nivel județean a existat organizația județeană EMKE. Datorită structurii organizatorice centralizate, organizațiile județene și locale aveau autonomie de decizie destul de limitată. Activitatea lor s-a rezumat la elaborarea de propuneri și măsuri de îmbunătățire a situației comunităților maghiare aflate în dificultate din punct de vedere economic și cultural. Astfel organizația județeană a sprijinit intens dezvoltarea stațiunilor balneo-climaterice. În acest sens s-a ținut, la inițiativa prefectului și președintelui asociației Potsa József, congresul balnear la Sfântu Gheorghe, în anul 1891. Tot de numele lui Potsa se leagă mai multe inițiative de dezvoltarea a *Societăți Carpatine Ardelene (Erdélyi Kárpát Egyesület - EKE)*, organizație activă și în zilele noastre. Datorită insistențelor sale asociația avea 200 de membrii activi la nivelul județului, după un an de la înființare, în 1893. De numele prefectului se leagă propaganda făcută în favoarea dezvoltării *Casei Copiilor Instituționalizați din Sfântu Gheorghe*. Organizația de la Târgu Secuiesc în 1886 propune organizației centrale înființarea unei școli sau grădinițe și a unei parohii romano-catolice pentru minoritatea maghiară din Poiana Sărată. Datorită faptului că la finele secolului XIX. comerțul județului dar mai ales cel al orașului Tg. Secuiesc a ajuns în declin datorită războiului de taxe vamale, organizația din oraș cere ajutor organizației centrale. Acesta, ca o măsură de ameliorare a situației financiare a unor familii din oraș, în 1887 aduce acasă numeroși muncitori plecați în principate pentru producerea a 3000 de bocanci pentru armata. Activitatea asociației s-a făcut simțită în toate domeniile vieții. Datorită activității EMKE în ultimele decenii al secolului XIX. în comune s-au înființat numeroase organizații - biblioteci publice, ansambluri corale - care purta în denumirea lor numele organizației centrale. La activitatea acestor asociații fac referire în capitolele IV, VI și IX. Tot în capitolul cinci tratez trecutul *Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA)* la nivelul județului Trei Scaune. Organizația a avut efect uriaș asupra vieții culturale al poporului român din Transilvania și a județului Trei Scaune. Înființarea lui în anul 1861 a impulsionat de fapt pe intelectualii maghiari din Cluj să înființeze EMKE. În istoria ASTRA din județul Trei Scaune putem delimita trei mari perioade de dezvoltare. Între 1870-1900 a funcționat *Despărțământul teritorial Brașov-Trei Scaune*. În anul 1900 județul Trei Scaune s-a retras înființând împreună cu județul Ciuc *Despărțământul teritorial Ciuc-Trei Scaune*. Acesta a funcționat până în anul 1916. Activitatea asociației s-a reluat apoi în anul 1919, cu înființarea *Despărțământului Central al Județului Trei Scaune*. Despre funcționarea ASTREI pe teritoriului județului Trei Scaune din ultimele decenii al secolului XIX. avem puține date. Cercetând studiile referitoare la activitatea despărțământului Brașov-Trei Scaune aflăm de adunările generale ținute la Vâlcele, în anul 1874, la Covasna, în anul 1893 și la Araci, în anul 1913. Adunările județene asemănătoare ședințelor generale ale organizației centrale erau adevărate sărbători pentru locuitorii comunelor respective, ocazii cu care se organizau diferite reprezentații culturale și serate pentru localnici și oaspeți. Tot din această perioadă avem informații despre cursuri de educare organizate de către conducerea ASTREI din Brașov, prin profesorii Andrei Bârsanu și Nicolae Bogdan. Activitatea asociației a devenit mai intensă la începutul secolului XX., datorită preotului Aurel Nistor din comuna Araci, care după hirotonisirea lui din 1904, devine propagandistul ASTREI. În anii 1907, 1908 în satele situate de-alungul Oltului a ținut numeroase prezentări cu tematică din domeniul agriculturii. În anul 1910 datorita insistenței lui s-a construit căminul cultural din localitatea Araci, locaș în care în anii următori au avut loc numeroase manifestări culturale. Atenția organizației centrale al asociației în acești ani s-a îndreptat spre ajutorarea instituțiilor școlare și bisericești românești. După primul război mondial intelectualii români au avut grijă să reînființeze ASTRA și în județul Trei Scaune.

Ședința de constituire a avut loc în data de 28 septembrie 1919, la care în prezența activă a demnitarilor și preoților din județ sa înființat organizația județeană, avându-l ca președinte pe preotul Aurel Nistor și ca director pe revizorul școlar Eugen Nistor. Membrii acestuia proveneau din mai multe categorii sociale: meșteșugari, învățători, învățătoare, funcționari, preoți, agricultori, medici, farmaciști, ingineri. Astfel de la 42 membri în 1919 s-a ajuns în anul 1938 la 86 de membri. Numărul maxim de membri (196) au fost înregistrați în anul 1930. După reînființarea asociației a urmat o perioadă de stagnare până în anul 1925, perioadă în care membrii fondatori erau implicați în evenimentele legate de instalarea noii administrații de stat. În acest timp de stagnare remarcăm activitatea lui Aurel Nistor, care în 1920 a primit însărcinarea de propagandist pe teritoriul județelor Trei Scaune și Ciuc. Tot din acești ani avem informații despre activitatea desfășurată în mod voluntar, în favoarea asociației de către directorul regional silvic, Baiu Crăciun. În 1923 prefectul județului, Rauca Răuceanu, președinte pe atunci al organizației județene, strânge intelectualii locali, inițiând organizarea de serate culturale pentru locuitorii români. La insistențele organizației centrale asociația a fost scoasă din pasivitate de către medicul local Ioan Popa, în anul 1925. El a fost urmat în funcția de președinte al organizației de colonelul Ulici, în anii 1925-1926, perioada reorganizării multor despărțăminte la nivelul țării. După vizita lui Vasile Goldiș efectuat în scopul amintit, organizația județeană va sărbători ziua de 1 decembrie ca ziua unirii, dar ca și ziua ASTREI, în fiecare an. Încercările ASTREI din județ de-a obține sediu propriu datează tot din 1925. Inițial primăria orașului Sfântu Gheorghe oferă drept spațiu o cameră aflată în folosința casinei locale. Odată cu venirea lui Mihai Tigoianu la președinția organizației județene, în anul 1926, sediul acestuia a fost transferat în clădirea Tribunalului din Sfântu Gheorghe. În 1929 asociația a cumpărat de la un comerciant local o clădire în centrul orașului, aici fiind amenajată sediul final. Achiziția s-a realizat datorită donațiilor oferite de mai multe organizații și persoane fizice. Un eveniment de anvergură al organizației județene s-a desfășurat în septembrie 1931, când acesta a găzduit ședința anuală al ASTREI centrale. Pentru această ocazia conducerea din județ a pregătit numeroase manifestări, printre care un „*conduct etnografic*” și o expoziție de obiecte vechi și noi specifice zonei bogate în ape minerale, în școala primară de stat. Printre marile inițiativele ale asociației se numără editarea în 1929 a unei reviste proprii cu titlul Buletinul ASTRA și înființarea în anul 1935 a primului casină al intelectualilor români din Sfântu Gheorghe. Odată cu venirea în fruntea asociației în anul 1938 a lui Eugen Sibianu s-a diversificat și mai mult activitatea acestuia. În această perioadă a devenit foarte intensă activitatea cinematografului local închiriat de către asociație. Tot în această perioadă se organizează mai multe școli țărănești pentru locuitorii comunelor cu populație românească și se înființează noi cercuri culturale (31) ASTRA la nivelul comunelor. Odată cu intrarea în vigoare a *Legii serviciului social*, în anul 1939 s-a schimbat și activitatea ASTREI la nivel județean. Se schimbă denumirea asociației și se planifică desfășurarea unei campanii culturale mai intense la nivelul satelor prin *căminele culturale*, instituții cheie potrivit noi legi. După suspendarea legii, în toamna anului 1939 ASTRA și-a reluat activitatea în cadrul *Regiunii ASTRA Bucegi*. La nivelul județului au funcționat despărțăminte și cercuri culturale ASTRA în mai multe localități. Despărțământul plasei Târgu Secuiesc înființată în anul 1926, sub conducerea colonelului V. Basarabescu în activitatea sa s-a rezumat doar la organizarea festivităților anuale. Izvoarele vorbesc despre o activitate mai intensă – organizare de serate culturale, de școli țărănești, expoziție de cărți – începând cu anul 1931. Despărțământul Ozun s-a înființat tot în anul 1926, a funcționat însă efectiv din 1930. Această organizație s-a manifestat prin buna organizare a comunelor din jur, desfășurând activități la un moment dat în 23 de comune, din care 9 dispuneau de biblioteci publice ASTRA. Organizarea de cursuri de limbă română, înființarea unui club sportiv, înființarea de coruri bisericești, organizarea cercurilor culturale din comunele Lisnău și

Chichis erau printre principalele preocupări ale acestui despărțământ. În comuna Baraolt activitatea ASTREI a devenit vizibilă începând cu anul 1935. În acest an s-au organizat serate culturale de două ori pe săptămână pentru locuitorii comunei și satelor înconjurătoare. Activitate mai intensă se înregistrează în cadrul acestui despărțământ în localitățile Ormeniș (azi județul Brașov) și Bățanii Mari. În afara celor menționate izvoarele vorbesc despre cercuri culturale funcționale în mai multe comune din județ: Zagon, Valea Mare, Ariușd, Vâlcele, Brețcu, Aita Mare, Belin, Ilieni, Bixad, Hăghig, Micfalău, Bățanii Mici, Brăduț, Vârghiș.

În continuare prezint rezultatele cercetărilor în ceea ce privește *Asociația Învățătorilor din județul Trei Scaune*, organizație profesională a căror membri erau învățători din județul Trei Scaune. Obiectivele asociației era sprijinirea activității învățătorilor prin cursuri de vară, înființare de biblioteci, participare la conferințe, excursii în țară și străinătate respectiv oferirea de ajutoare acestora și familiilor lor. Prin organul lor județean *Era Nouă*, revistă de specialitate care a apărut în perioada 1933-1940, am reușit să identific preocupările și planurile principale ale organizației. Învățătorii printre altele planificau înființarea de școli în comunele Ghelinta și Poiana Sărată, alcătuirea monografiilor localităților din județ, sprijinirea corurilor învățătorilor, dezvoltarea muzeelor școlare și înființarea unui muzeu etnografic județean. Printre cele mai mari realizări se numără înființarea *Cooperativei de Credit Progresul*, care în anul 1936 avea 246 de membrii acționari. Cooperativa era deschisă membrilor asociației. Tot în domeniul economic au reușit să înființeze cooperative de credit pe lângă școli din 55 de comune. Aceste instituții erau destinate sprijinirii cadrelor didactice din învățământul primar comunal. Prin corul *Renașterea* și biblioteca învățătorilor, membrii activi și-au diversificat activitatea lor culturală în orașul Sfântu Gheorghe. Organul asociației a prezentat articolele scrise de învățători din județ, monografii scurte a unor comune și instituții școlare. Din punct de vedere organizatoric asociația era subordonată *Asociațiunii Regionale a Învățătorilor din Ardeal, Crișana și Maramureș*, care la rândul lui în 1933 a devenit membru al *Asociației Învățătorilor din România*. Datorită profilului activității lor în acest capitol prezint trecutul *Societății Generale a Învățătorilor din Județul Trei Scaune* și al *Asociației Eötvös din Sfântu Gheorghe*. Ambele asociații a fost înființate ca urmare a îndemnului ministrului culturii Eötvös József, care pe lângă instituțiile școlare a văzut necesară înființarea de organizații civile pentru desăvârșirea reformei școlare la toate nivelurile învățământului. Înființarea asociației în anul 1873 de către învățătorii din toate regiunile județului era parte a unui curent pornit în Imperiu în acești ani, în cadrul căruia se înființau în fiecare județ organizații profesionale ale învățătorilor. Asociația s-a definit ca una profesională printre obiectivele lui figurând popularizarea și dezvoltarea învățământului public, dezvoltarea culturii maselor și creșterea bunăstării spirituale și materiale a învățătorilor. Ca activitatea principală, membrii asociației împărțiți în trei filiale scaunale au ținut prelegeri cu ocazia fiecărei adunări despre aspecte legate de activitatea de educare în învățământul public de către învățători, despre rolul bibliotecilor publice, despre cooperative de credit din cadrul școlilor, despre rolul cântecelor, jocurilor de copii în educarea elevilor, etc. O parte din materialul prezentat la cele 46 de conferințe, 10 lecții practice și 14 comunicări în perioada 1873-1897 de către membrii asociației, acestea au apărut și în formă tipărită. Parte din aceste texte erau lucrări premiate ale învățătorilor. Concepția conducerii asociației despre rolul bibliotecilor publice era ca aceste instituții sunt necesare mai ales acelor persoane care nu mai frecventau nici o formă de învățământ. Astfel prevedeau ca fiecare școală să aloce fonduri suficiente pentru dezvoltarea bibliotecilor. Organizația județeană și-a înființat propria bibliotecă și un muzeu de rechizite școlare iar pentru sprijinirea materială a membrilor a înființat *Asociația de Ajutorare și de Învmormântare*. Asociația Eötvös cu activitate asemănătoare înființată în anul 1875 a strâns membrii din cadrul corpului

profesoral din școlile din Sfântu Gheorghe. Cu ocazia ședințelor organizației se prezentau comunicări ale membrilor despre legătura învățământului școlar și educația copilului în cadrul familiei, despre rolul ședinței de părinți, despre necesitatea educației femeilor asupra dezvoltării armonioase a familiilor. Scopul principal fiind sprijinirea învățământului public județean acesta s-a realizat atât prin numeroase prelegeri cât și prin organizarea unui cor al învățătorilor și inițierea unei reviste de specialitate – *Székely tanügy* – împreună cu *Asociația Învățătorilor din zona Brașovului*. Trecutul activității a două organizații înființate la nivel central *Asociația Secuiască pentru Cultură și Dezvoltare Economică* și *Societatea Secuiască din Târgu Mureș* se regăsesc tot în capitolul cinci. Aceste asociații înființate în 1875, la Budapesta, respectiv în 1899 la Târgu Mureș s-au remarcat prin realizări în domeniul dezvoltării manufacturii secuiești ca un domeniu potențial de dezvoltare al comunităților din zonă. În enunțurile și publicațiile lor au enumerat și măsuri de dezvoltare din domeniul cultural, domeniu care în concepția conducerii celor două organizații era strâns legată de dezvoltarea economică. Asociația înființată la Budapesta din inițiativa unor intelectuali originari din Secuime urmărea realizarea unor sondaje despre produsele industriale secuiești, despre normele exploatării și întreținerii pădurilor și despre cauzele emigrației populației secuiești, scopul fiind elaborarea unui proiect de lege despre sistemul drepturilor de proprietate în zonă. Rezultatul a fost un studiu scris de către Kozma Ferenc cu titlul „*Starea Secuimii din punct de vedere economic și cultural*” document ce a devenit baza funcționării asociației. Ca măsuri concrete, organizația a sprijinit studiile mai multor meșteșugari din județ prin cursuri de pregătire și calificare, a oferit premii pentru elevii din învățământul industrial și a sprijinit financiar școli profesionale, ateliere școlare și accesul pe piață a unor meșteșugari din județ. Înființarea asociației cu sediul la Târgu Mureș având obiective asemănătoare era un răspuns la problemele economice grave cu care se confruntau județele din curbura Carpaților. Preocupările principale ale filialelor locale din județ înființate în primii ani ai secolului XX. erau printre altele: problema exploatării economice a pădurilor, sprijinirea manufacturii locale, în special celui care produce produse tradiționale comunității, combaterea efectelor emigrării locuitorilor din județ, propuneri către guvern cu privire la extinderea rețelei căilor ferate în zona de nord a județului (linia Augustin-Malnaș-Bixad). Efectele măsurilor luate de cele două asociații nu au fost cele așteptate, însă puținele realizări au rămas în istoria trecutului județului. Conform activităților desfășurate **asociațiile de tineret** înființate la începutul secolului XX. erau o verigă importantă activităților extrașcolare pentru tinerii din comune. Datele referitoare la aceste asociații sunt prezentate tot în capitolul cinci. Elementul comun cu celelalte asociații prezentate în această parte a lucrării este educarea poporului, în cazul de față a tinerei generații. Începând din anul 1902 asociațiile de tineret în județul Trei Scaune au fost înființate cu precădere la îndemnul ministrului cultelor și culturii Wlassics Gyula. Scopul acestora era educarea tinerilor de peste 15 ani. Printre măsurile concrete de educație asociațiile au recurs la organizarea de cercuri literare, serate culturale cu recitări de poezii interpretate de tineri, studierea și prezentarea de piese de teatru, organizarea de coruri ale tineretului, inițierea de activități de binefacere. Printre asociațiile existente în județul Trei Scaune se remarcă *Cercul de Tineret din Ilieni*, înființat în anul 1875.

În capitolul șase prezintă rezultatele cercetării cu privire la **activitatea teatrală** din județul Trei Scaune, ca o activitate importantă a vieții culturale din perioada tratată. Datele rezultate de pe urma cercetării referitoare la activitatea teatrală din județ nu le-am putut sintetiza într-un singur capitol datorită faptului că arta dramatică figura printre activitățile mai multor instituții culturale prezentate în alte capitole. După o prezentare sumară a trecutului mișcării teatrale din zonă, până în anii 1860, în prima parte a capitolului prezintă trecutul celor mai importante trupe de teatru amatori din județ, a căror formă juridică de funcționare era asociația. În perioada 1867-1918 la nivelul județului au activat trupe ambulante de teatru

veniți din marile orașe ale Transilvaniei, paralel cu activitatea *Asociației Amatorilor de Teatru din Sfântu Gheorghe*, *Asociației Culturale din Târgu Secuiesc*, *Societății Amatorilor de Teatru din Boroșneul Mare*, și mai multe trupe de teatru amatori la nivelul comunelor. Activitatea acestor organizații și al trupelor ambulante se intersectează în foarte multe cazuri. Consultând bibliografia de referință am constatat că reprezentațiile teatrale ale amatorilor în multe cazuri erau amânate până la finalizarea stagiunii trupei de teatru ambulant aflat în oraș. Aspect important în cazul acestei forme de popularizare a culturii reprezintă atitudinea autorităților locale față de trupele de teatru. Acestea au sprijinit înființarea tuturor formelor de instituții care prezentau piese de teatru la modă pentru localnici. În 1887 planul amatorilor de teatru din Sfântu Gheorghe de-a înființa o *galerie culturală* pentru scopurile teatrului local și pentru a oferi spațiu *Muzeului Național Secuiesc* a fost sprijinit atât de conducerea administrației locale cât și celui județean. Proiectul nu s-a realizat, însă în 1896 aula primăriei a fost transformată în sală de teatru. Ca o altă măsură de sprijinire a activității trupelor ambulante de teatru în 1901, la inițiativa primarului Gödri Ferenc s-a înființat *Asociația de Sprijin al Teatrului*. Prin activitatea acestuia se spera ca se va asigura o continuitate reprezentațiilor teatrale de calitate în reședința județului. Activitatea teatrală a fost vie și în perioada interbelică, anii în care reprezentațiile trupelor ambulante de teatru din Ungaria și România erau atracția principală. În anii interbelici activitatea trupelor de teatru amatori s-a diminuat, cel puțin la nivelul orașelor. Trupele de teatru românești erau singurele active. Cu acest tip de activitate ne întâlnim în comune, unde la inițiativa învățătorilor și preoților locali se înființau trupe de teatru, de cele mai multe ori fără formă juridică în care activau tinerii din localități.

Activitatea culturală a asociațiilor bisericești din județul Trei Scaune este un domeniu care nu putea fi neglijat în cadrul cercetărilor. Datele referitoare la aceste asociații au fost prelucrate în cadrul capitolului șapte. Instituțiile înființate cu acceptul și în multe cazuri la îndemnul bisericilor reformate, romano-catolice și unitariene aveau o activitatea foarte bogată în anii interbelici, unele cu rădăcini din perioada Imperiului Austro-Ungar, altele înființându-se după primul război mondial. Activitatea acestor asociații s-a legat mult de necesitățile perioadei, când majoritatea actorilor vieții civile care funcționau potrivit legislației maghiare și-au încetat activitatea. În multe cazuri autoritățile au tergiversat recunoașterea personalității lor juridice, altele în timpul războiului și-au pierdut baza lor materială iar membrii nu mai arătau interes față de activitatea desfășurată anterior. Înființarea de noi asociații părea să fie o soluție, iar calea cea mai sigură era în cadrul bisericilor. Aceste asociații au încercat să satisfacă nevoile spirituale ale comunităților maghiare din județ ajunși în statutul de minoritari după 1920. Prin activitatea lor au reușit să umple unele goluri apărute în viața cultural-educativă. Activitățile caritabile, cele culturale și o parte din cele educative desfășurate de diferite organizații au fost preluate de către uniuni ale femeilor și fetelor, entuziasmul membrilor contribuind și la realizarea unor obiective de interes general la nivelul satelor, cum ar fi renovarea bisericilor, construcția caselor de cultură și înființarea de biblioteci publice. Totodată prin activitatea *Uniunii Femeilor Reformate* și *Asociației de Altar* de popularizare a țăsurilor tradiționale secuiești s-au păstrat multe din aceste porturi în memoria locuitorilor județului. În astfel de asociații și-au găsit locul și tinerii din comunitățile locale. Izvoarele sunt bogate în date referitoare la activitatea *Asociației Tinerilor Creștini din Transilvania* și *Asociația de Tineret Dávid Ferenc*, care au strâns tinerii creștini din județ.

Capitolul opt este dedicat **muzeelor din județul Trei Scaune** și activității acestora în domeniul cultural. Aceste instituții, pe lângă faptul că prezentau vestigiile trecutului istoric al regiunii, au avut rol important și în viața culturală și științifică. Popularizarea culturii a devenit o însărcinare importantă a lor, realizându-se prin susținerea de prezentări de propagare a cunoștințelor în rândul cetățenilor, în cadrul a nenumărate serate și comunicări destinate

publicului. Am urmărit cu interes deosebit evoluția gândirii intelectualilor din județul Trei Scaune și însăși a doamnei Cserey Zathureczky Emilia, fondatoarea Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, care a pledat pentru păstrare colecțiilor în județ și nu predarea acestora muzeului din Cluj. Are o importanță deosebită și donația decoratiunii lui Kossuth – gest ce a mărit numărul vizitatorilor. Acest lucru care a convins-o pe deplin pe fondatoare despre faptul că locul muzeului este în județul Trei Scaune. Tocmai datorită acestui gest doamna Cserey declară că muzeul este nu numai al cetățenilor din județ ci al populației maghiare din zonă. Aceștia erau pași foarte importanți în viața culturală a unui județ situat departe de capitala monarhiei, unde în anii 1870 ajung ideile lui Rómer Flóris, inițiatorul instituționalizării colecțiilor muzeale din Imperiul Austro-Ungar. Entuziasmul personal a coincis cu aspirația națională atunci când s-a înființat cel mai mare muzeu din regiune, cu administrarea căruia au fost însărcinate județele din zonă.

În cursul cercetărilor efectuate am realizat că cele mai multe date din arhive și ziare locale se referă la **activitatea corurilor, ansamblurilor corale** și la alte instituții care aveau ca scop propagarea culturii prin muzică și prin cântare. Activitatea lor este prezentată în cadrul capitolului nouă. Realitatea este că aceste date sunt foarte aleatorii lucru ce a îngreunat reconstituirea trecutului lor. Organizațiile în discuție aveau scopul de-a oferi comunităților locale posibilitatea petrecerii timpului liber în mod inteligent. În unele comune ele erau singurele surse de destinare și de recreere pentru localnici. Astfel e de la sine înțeles că intelectualii locali se străduiau să înființeze coruri în majoritatea comunelor și orașelor. La începutul perioadei tratate astfel de instituții apar în cadrul instituțiilor școlare și lângă biserici, ca apoi din inițiativa unora să se înființeze și coruri laice, precum primul *Cor din Sfântu Gheorghe*, înființat în anul 1870, ansamblul coral din cadrul *Asociației Amatorilor de Teatru din Sfântu Gheorghe* în anul 1881, *Asociația de Cântece din Covasna* în 1875 și *Corul din Baraolt* în 1875. În cele mai multe cazuri datele arată că organizațiile mai mici din comune nici nu obțineau autorizația de funcționare din partea ministerului de interne. Evoluția acestora era strâns legată de membrii activi și de suportul pe care l-au primit din partea locuitorilor. Rolul ansamblurilor corale s-a schimbat foarte mult după primul război mondial. Ca și în cazul asociațiilor bisericești multe din asociații care au dus la perfecțiune arta corală au devenit veritabile instituții culturale și prin prezentarea operelor corale au oferit loc de întâlnire pentru săteni și orașeni. Pregătirile pentru concursuri și însuși concursurile regionale organizate în anii interbelici de către *Asociația Corală Maghiară din România* au oferit distracție iubitorilor de artă, care s-au prezentat în număr mare la fiecare eveniment de acest gen. Aceste evenimente au oferit posibilitatea unor ansambluri corale sătești de a se ridica și de-a promova localitatea pe care o reprezentau.

Caracteristic zonei cercetate, ca cea mai estică unitatea administrativ teritorială din cadrul Imperiului, era modernizarea și urbanizarea târzie. Acest lucru însă nu s-a resimțit în privința dezvoltării culturale comparativ cu partea centrală a Imperiului. Primele instituții cu caracter cultural – casele – s-au înființat în aceeași deceniu la Turda, Zalău, Aiud, Târgu Mureș și Sfântu Gheorghe. Odată cu dezvoltarea generală de după anul 1867 și cu construirea rețelei de cai ferate care străbăteau județul zona a ieșit din izolarea economică. Statutul unor localități - precum comunele Aita Mare și Covasna și orașele Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc - s-a schimbat cu reforma administrativă din anii 1875 și 1876, lucru care a dus la schimbări și în viața culturală al acestora. Sarcinile extinse ale administrațiilor în domenii precum educația, justiția și administrația publică a atras după sine și exigențe variate în domeniul cultural din partea locuitorilor județului. În ciuda modernizărilor vechea ordine a societății secuiești și împărțirea teritorială pe scaune s-a menținut încă timp de decenii. Acest lucru s-a resimțit și în structurile organizatorice ale instituțiilor culturale, acestea deseori fiind create pentru anumite categorii sociale și pe anumite regiuni intrajudețene. Dinamica

comunităților locale și întărirea categoriei sociale a comercianților și meșteșugarilor spre finele secolului XIX. a condus la înființarea de instituții proprii la Baraolt și Covasna. În ultimul deceniu al secolului XIX. și primul deceniu al secolului XX. toți membrii comunității locale de la sate și orașe au tânjit după reprezentarea unei trupe ambulante de teatru, după concertul unui ansamblu coral de renume din județ, sau după un carnaval. Serviciile culturale erau variate, la fel și categoria „consumatorilor”. Membrii activi ai asociațiilor în discuție prezintă un tablou tipic perioadei cercetate. La nivelul comunelor învățătorii, preoții, funcționarii apar ca membri ai asociațiilor culturale. În localitățile unde existau urmași ai nobililor – familia Szentkereszty, Apor, Mikes – îi găsim printre susținătorii asociațiilor prin donații și fundații. La orașe membrii asociațiilor proveneau din pătura funcționarilor, industriașilor, comercianților, învățătorilor. Funcționarii de conducere din administrația locală și județeană erau aleși ca membri de onoare a asociațiilor culturale. Prin acesta însăși instituția respectivă era mai bine văzută de societate. În cazul asociațiilor bisericesti activitatea era îndrumată de preoți și de dascăli ori cântăreți de biserică. În fruntea asociațiilor reformate și unitariene le găsim pe preotese, iar asociațiile cu activitate voluntară erau conduse de nevestele unor persoane publice din județ. Profesorii se implicau în activitățile culturale ca și colaboratori externi, fiind prezenți la evenimente de popularizare a culturii, serate și sesiuni științifice sau ca regizori de piese de teatru. Instituțiile culturale erau locuri de adunare pentru membrii comunităților locale, contribuind astfel la dezvoltarea solidarității membrilor comunității. O altă caracteristică a acestor instituții era activitatea temporară. Activitățile agricole la sate au făcut imposibilă organizarea de evenimente culturale pe timp de vară. Activitatea asociațiilor a început pe timp de toamnă și ținea până primavara anului viitor. Asociațiile, subiectul principal al cercetării erau parte a vieții civile. Înființarea și funcționarea lor se lega în fiecare caz de munca depusă de o persoană cu vocație din comunitatea locală. În lipsa acestuia pierdeau din perseverență în activitatea lor. La fel de mult conta relația organizației respective cu edilii locali și cu comunitatea locală, care putea să accepte sau să critice activitatea culturală întreprinsă.

Primul război mondial a reprezentat un moment de cotitură în activitatea asociațiilor. În majoritatea cazurilor activitatea a fost suspendată în anii războiului iar după 1920 și-au reluat activitățile într-o situație complet schimbată, căruia trebuiau să se adapteze. Conform datelor cercetării putem constata că acele instituții care au fost nevoite să-și schimbe obiectivele generale dispar sau fac eforturi uriașe pentru a se integra în noul sistem juridic al statului român. Asociațiile cu activitate centrată pe distracție și recreere, continuă să existe și preiau o parte din sarcinile celorlalte organizații, sortite desființării. Printre instituțiile culturale pe care le-am prezentat în lucrare doar câteva au avut forța de ași menține existența pe întreaga perioadă cercetată. Printre aceste organizații se numără casele, asociațiile bisericesti, muzeele și ansamblurile corale. Tot odată condițiile sociale și economice din perioada interbelică oferă posibilitatea înființării de organizații noi, mai ales în cadru bisericesc.

În perioada interbelică s-a intensificat activitatea asociațiilor culturale românești din județ, din motive lesne de înțeles. Chiar dacă legislația din timpul Monarhiei Austro-Ungare a făcut posibilă funcționarea acestor instituții, populația căruia se adresau era reprezentată de o pătură socială restrânsă. Populația românească din zonele limitrofe ale județului, care deși au păstrat obiceiurile și preocupările străvechi s-au integrat aproape complet în comunitățile locale. Nu este întâmplător faptul că organizațiile județene ale ASTREI din Trei Scaune și Ciuc odată cu reorganizarea structurilor asociației în anul 1925 printre activitățile de bază au inclus și ținerea de cursuri de limbă română pentru românii din județ. Situația politică și administrativă a perioadei respective a permis ca ASTRA să elaboreze un program vast de propagandă culturală destinată în primul rând populației române dar și întregii comunități de

la sate, iar la orașe ținta serviciilor culturale ale asociației erau și locuitorii aparținând minorității maghiare. Asociația învățătorilor din județ fiind o organizație profesională, în încercarea de a oferi sprijin financiar dar și profesional s-a adresat întregii comunității ai învățătorilor.

Lucrarea rezultată în urma cercetărilor demonstrează faptul că activitatea instituțiilor culturale din județul Trei Scaune în perioada 1867-1940 a fost diversă și foarte complexă. Obiectivul meu a fost prezentarea rezultatelor cercetării începute în anul 2004 și analizarea rezultatelor în cadrul parametrilor istoriei culturii universale și maghiare. Pe parcursul activității de cercetare am studiat numeroase documente arhivistice, studii și lucrări de specialitate. Prin analiza acestora am reușit să-mi alcătuiesc o imagine despre viața culturală din perioada studiată. Colectarea, analiza și publicarea datelor nu se poate opri aici. Sunt convins de faptul că în arhivele de stat și cele bisericesti mai există o serie de surse pentru completarea trecutului instituțiilor culturale și reconstituirea celor școlare. Consider ca prin această lucrarea am reușit să reconstitui trecutul unor instituții care până în momentul de față erau foarte puțin cunoscute. Am convingerea că este un studiu care acoperă o carență în studierea trecutului istoriei județului Trei Scaune, iar în același timp prin aceasta deschid calea unor viitoare cercetări pe marginea trecutului instituțiilor culturale din județ a căror activitate a avut efect asupra vieții societății de atunci.

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare de arhivă

Arhiva Parohiei Romano-Catolice din Baraolt

- *Historia domus. 1923-1927.*

Arhiva Parohiei Romano-Catolice din Brețcu

- *Historia domus.*

Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Alba Iulia, Filiala Sfântu Gheorghe

- *Documentele Protopopiatului Brașov*

Arhiva Parohiei Reformate din Covasna

- *Registre procese verbale din anul 1899*

Arhiva Parohiei Reformate din Etfalau

- *Registre procese verbale din anii 1920-1938*

Arhiva personală a lui Bartha István, Aita Mare

- *Registre procese verbale ale Societății de Lectură din Aita Mare 1881-1915.*

Arhiva Parohiei Romano-Catolice din Lunga

- *Historia Domus.*

Arhivele Naționale al Ungariei

- *K 150 – Fondul Ministerului de Interne 1867-1944*

Arhiva Parohiei Romano-Catolice din Sânzieni

- *Documente din anii 1921, 1925, 1928, 1930, 1934, 1937*

Arhiva Parohiei Romano-Catolice din Valea Crișului

- *Historia Domus 1889-2004.*

Arhivele Naționale a României - Direcția Județeană Covasna

- *Fond 9 – Prefectura județului Trei Scaune.*
- *Fond 14 – Primăria orașului Sfântu Gheorghe.*
- *Fond 47 – Tribunalul Județului Trei Scaune.*
- *Fond 99 – Pretura Plășii Covasna.*
- *Fond 123 – Pretura Plășii Sfântu Gheorghe.*

Arhiva Muzeului Național Secuiesc

- *Documente din anii 1922, 1924-1939, 1946, 1952.*
- *Colecția de necrologi 1763-1940.*

Arhiva Parohiei Reformate din Simeria

- *Registre procese verbale din anii 1922, 1923, 1924, 1929.*

Biblioteca Județeană Covasna - Bod Péter

- *Procese verbale ale Casinei din Zagon, din anul 1866.*

II. Izvoare editate

A baróti Kaszinó Alapszabálya, Barót, 1941.

A Háromszékvármegyei székely egyesület alapszabályai, 1895. május 26.

A kézdivásárhelyi múzeum megalapításáról, létrejöttéről és annak a megnyitása óta 1933 év végéig eltelt első évbéli gyarapodásáról. Előterjesztette az 1934. március 12-én tartott Múzeumi Bizottság ülésén I. Diénes Ödön bizottsági elnök, Kézdivásárhely, 1934.

A Kézdivásárhelyi Olvasóegylet alapszabályai és könyvjegyzéke, Kézdivásárhely, 1871.

A Kovásznai Polgári Olvasóegylet Alapszabályai, Kovászna, 1889.

A Nagyajtai Olvasóegylet alapszabályai, Nagyajta, 1900. szeptember 30.

A Sepsiszentgyörgyi Casino alapszabályai, Sepsiszentgyörgy, 1882.

A Sepsiszentgyörgyi Casino alapszabályai, Sepsiszentgyörgy, 1900.

A Sepsiszentgyörgyi Casino könyvtárának névjegyzéke, Sepsiszentgyörgy, 1884.

A Sepsiszentgyörgyi Kaszinó könyveinek névjegyzéke 1904. év végén, Sepsiszentgyörgy, 1905.
A Sepsiszentgyörgyi Kaszinó könyveinek névjegyzéke az 1914. év végén, Sepsiszentgyörgy, 1916.
A Székely művelődési és közgazdasági egylet alakulásának indoklása, Budapest, 1874.
A Székely művelődési és közgazdasági egyesület központi választmányának levele Potsa József főispánhoz, 1885. július 28.
A székely művelődési és közgazdasági egylet alapszabályai, Budapest, 1875.
A Szociális Missziótársulat Romániai Országos Szervezetének alapszabályai, 1922.
Az Oltáriszentség imádása és a szegény templomok gyámolítására alakult Kézdivásárhelyi Oltáregylet alapszabályai, Brassó, 1876.
A Szociális Missziótársulat rövid ismertetése. Irányzat és gyakorlat, Budapest, 1913.
Az Erdélyi Református Egyházkerület Nőszövetsége alapszabálya, Kolozsvár, 1943.
Anuarul asociațiunilor și fundațiunilor recunoscute persoane juridice, București, 1925.
 Buzogány Áron (szerk.): *A Székely művelődési és közgazdasági egyesület első évkönyve 1876-ra, Budapest, 1876.*
 Idem: *A Székely művelődési és közgazdasági egyesület ötödik évkönyve 1880-ra, Budapest, 1881*
 Ifj. Gödri Ferenc polgármester jelentése Sepsis-Szent-György rendezett tanácsú város 1896 évi közigazgatási állapotáról, Sepsiszentgyörgy, 1897.
 Jelentés a Kézdivásárhelyi Múzeum 1934 év december 31-iki állapotáról illetve második évbéli gyarapodásáról. Előterjesztette az 1935. szeptember 11-én tartott Múzeumi Bizottsági ülésen Diénes Ödön bizottsági elnök, Kézdivásárhely, 1935.
 Körlevél Máthé István katolikus kanonok, az Központi oltáregyesület igazgatója és az egyházmegyei katolikus egyesületek központi vezetőjétől a katolikus plébániákhoz, Gyulafehérvár, 1927. január 20.
 László József (szerk.): *Harmadik tudósítvány a legfölségesebb oltári szentség imáadására és a szegény templomok segélyezésére az úrnak 1876. évében árpádházi Szent Erzsébet napján Erzsébet felséges királyné névünnepén Zágoni Szentkereszty Stfánia kezdeményezése folytán alakult Kézdivásárhelyi Oltáregyletről 1880-1892, Kézdivásárhely, 1892.*
 Máthé József, Szentgyörgyi Dénes (szerk.): *Évkönyv a Marosvásárhelyi székely társaság századik összejövedele alkalmából, Marosvásárhely, 1904.*
Regulament pentru despărțăminte, cercurile culturale și regiunile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. ASTRA, Sibiu, 1925.
 S. Szent Györgyi Kasino könyv, Brassó, 1835.
 Sándor József: *EMKE, második rendes közgyűlés, Sepsiszentgyörgy, 1887.*
 Idem: *EMKE, harmadik rendes közgyűlés, Brassó, 1888.*
 Idem: *Az EMKE 1889-90 évi jelentése, Kolozsvár, 1890.*
 Idem: *EMKE, 1891-92 évi jelentése, Kolozsvár, 1892.*
 Idem: *Az EMKE 1896-97 évi jelentése, Kolozsvár, 1897.*
 Idem: *Az EMKE 1898 évi jelentése, Kolozsvár, 1898.*
 Idem: *Az EMKE 1899 évi jelentése, Kolozsvár, 1899.*
 Idem: *Az EMKE jelentése az 1901. évi november 10-én Kolozsváron tartandó XVII. Rendes közgyűlésre, Kolozsvár, 1901.*
 Idem: *Az EMKE 1902. évi jelentése, Kolozsvár, 1902.*
 Idem: *Az EMKE 1907. évi jelentése, Kolozsvár, 1908.*
 Idem: *Jelentés az EMKE 25 éves életéről, Kolozsvár, 1911.*
Sepsiszentgyörgyi Casino Hárszabályai, Sepsiszentgyörgy, 1900.
 Tiboldi Zoltán: *Adatok a 150 éves sepsiszentgyörgyi könyvtár történetének első évtizedeiből, kézirat.*

Török Ferencz: *Baróthi dalárda történelme és zászlószentelési ünnepélye*, Brassó, 1894.
Vajna Károly: *A Háromszékvármegyei tanítótestület története 1872-1897-ig*, Sepsiszentgyörgy, 1897.

III. Izvoare legislative

A M. Kir. Minisztérium 1914. évi 5479. M.E. számú rendelete az egyesületi jog korlátozásáról.

A M. Kir. Minisztériumnak és az egyes minisztereknek 1914. évi 5735 M.E. számú rendelete a háború esetére szóló kivételes intézkedések tárgyában kiadott rendeletek hatályának kiterjesztéséről.

A M. Kir. Minisztérium 1916. Évi 1442 M.E. számú rendelete az egyesületi jog korlátozásáról szóló 5479/1914 M.E. számú rendelet kiegészítése tárgyában.

A belügyi királyi miniszternek 1873-ik évi april 29-én 1394 eln. sz. a kelt körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, az egyletek, társulatok és intézetek működésének ellenőrzése tárgyában, in: *Rendeletek gyűjteménye*, 1873. Budapest, 1891.

Páskándy János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. Budapest, 1931.

Lege pentru persoane juridice (asociații și fundații) nr. 21 din 6 februarie 1924. Monitorul Oficial nr. 27 din 6 februarie 1924.

Lege pentru înființarea serviciului social 1938. Monitorul Oficial nr. 242 din 18 octombrie 1938.

IV. Presă

A Nap, katolikus folyóirat, Temesvár, Kolozsvár, 1925-1931.

Buletinul ASTRA, Sfântu Gheorghe, 1929, 1938-1940.

Condeiu ardelean, Sfântu Gheorghe, 2011.

Era Nouă, Sfântu Gheorghe, 1933-1939.

Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1835, 1837.

Háromszék, Sepsiszentgyörgy, 2010.

Erdővidék, Barót, 1911.

Erdővidéki Hírlap, Barót, 1928-1930, 1932-1938.

Ifjú Erdély, Kolozsvár, 1925-1934.

Kiáltó Szó, Kolozsvár, 1934-1935, 1937.

Nemere, Brassó, 1872-1874, Sepsiszentgyörgy, 1875, 1877-1889.

Néptanítók Lapja, Budapest, 1868.

Székely Híradó, Sepsiszentgyörgy, 1893.

Székelyföld, Kézdivásárhely, 1902.

Székely Nemzet, Sepsiszentgyörgy, 1881, 1883-1899, 1901-1906.

Székely Nép, Sepsiszentgyörgy, 1907-1912, 1914, 1920-1923, 1925-1931, 1933-1934, 1936-1938.

Székelység, Sepsiszentgyörgy, 1932, 1939.

Székely Tanügy, Sepsiszentgyörgy, 1875.

Székely Újság, Kézdivásárhely, 1904-1905, 1923, 1931, 1932.

Transilvania, Sibiu, 1920-1939.

V. Studii și articole de specialitate

A Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium, in: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország Ezeréves fennállása ünnepére*, Sepsiszentgyörgy, 1899.

Balaton Petra: A székely társadalom önszerveződése: a székely társaságok (I.), in: *Korunk*. 2010. január.

Bárdi Nándor-Fedinec Csilla-Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. Században*. Budapest, 2008.

Bartha István: 120 alakult a nagyajtai olvasóegylet. 88., in: Kiss Jenő (szerk): *Örökség és feladat. Tanulmányok romániai magyar könyvekről, könyvtárakról*, Sepsiszentgyörgy, 1995.

Bodó Sándor: Gondolatok a Magyar múzeumok kétszáz éves születésnapján, in: *Múzsák Kertje. A magyar múzeumok születése*, Budapest, 2002.

Boér Hunor: Királyhágón túli múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása a Milleneumtól az első világháborúig, in: *Acta siculica*, Sepsiszentgyörgy, 2006.

Boér Hunor, Biró Rózsa: A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875-1881, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. I. kötet, Sepsiszentgyörgy, 2002.

Csetri Elek - Imreh István: Erdély társadalmi rétegződéséről (1820-1848), in: *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról*. Budapest, 1990.

Csutak Vilmos : A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929.

Dimény Attila: A kézdivásárhelyi polgárság egyesületi élete a 19. század második felétől a 20. század közepéig, in *Acta siculica*, Sepsiszentgyörgy, 2011.

Domján István: A Székely Nemzeti Múzeum, in: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Sepsiszentgyörgy, 1899.

Doromby Károly: A hívek felelőssége az evangelizációért, in: *Vigilia*, 1980, 8 sz.

Hankiss Elemér: Életminőség modellek. Szempontok a társadalmi tervezés információs bázisának kiépítéséhez, in: *A magyar életminőségkutatás műhelye. 9*. Budapest, 1978.

Hóman Bálint: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak, in. Magyary Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, 1927.

Forró Albert: A Székelyudvarhelyi polgári olvasó kör, in: *Aeropolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok II*, Székelyudvarhely, 2002.

Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban, in: *Irodalomtörténeti könyvtár sorozat 33*. Budapest, 1977.

Incze László: A Kézdivásárhelyi Múzeum rövid története, in: *Emlékkönyv a Kézdivásárhelyi Múzeum 25. évfordulójára. Tanulmányok*, Sepsiszentgyörgy, 1997.

Kasza Erika: A Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium története 1918-1948, in: *Alma mater*, Kolozsvár, 2006.

Könczey Margit: A könyv, könyvtár múltja és jelene egy erdélyi kisváros életében, in: *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 1997.

Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve, III. évf., 1903-1904, Budapest, 1904.

Idem, V. kötet, 1912-13, Budapest, 1915.

Nagy Áron: Erdély átalakuló társadalma 1848-1870 között, in: *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról*. Budapest, 1990.

Nagy Géza: A Székely Nemzeti Múzeum története, in: *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I rész, Sepsiszentgyörgy, 1891.

Oberding József György: Adatok az erdélyi magyar középosztály termeléséhez, in: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*. Kolozsvár, VII. évf., 2002. 4. (26.) szám.

Olasz Gabriella: Kézdivásárhely sajtósági településszerkezete és műemléki jelentőségű területei, in: *ACTA 1998, II*, Sepsiszentgyörgy, 1999.

Olvasóegyletek Erdővidéken, in: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünneplésére*, Sepsiszentgyörgy, 1899.

Őriné Fodor Márta: Vizsgálódás az egyesületi igazgatás kialakulása és az 1868-as egyesülési jogról szóló törvénytervezet léterjöttében közreható tényezők körében, in: *Jogtörténeti tanulmányok*, V köt., Budapest, 1983.

- P. Miklós Tamás: Ifjúsági szerveződések évszázada!? Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX-XX. századi Magyarországon, in: *Új Pedagógiai Szemle*, 1997. November.
- Pál Éva: A Nőszövetség utazótitkára, in: *Református Szemle*, XCVI. évf., 2003.
- Idem: Belmisszió a két világháború között. Nőszövetségi munka a két világháború között. III, in: *Református Szemle*, 95 évf., 2002. január-december.
- Rónai András: Erdély népeességi viszonyai, in: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*. Kolozsvár, VII. évf., 2002. 4. (26.) szám, 115.
- Rózsa Gabriella, Salamon Ferenc: Falusi könyvtárak története Háromszéken 1798-1907 között, in: *Örökség és Feladat. Tanulmány romániai magyar könyvekről, könyvtárakról*, Sepsiszentgyörgy, 1995.
- Salamon Sándor: Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a 19. Században, in: *Aluta*, Sepsiszentgyörgy, 1970.
- Schneller Károly: Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben, in: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*. Kolozsvár, VII. évf., 2002. 4. (26.) szám, 159.
- Sulyok István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete, in: *Magyar Kisebbség. Civil szerveződések Romániában*. VII. évf., 2002., 3., (25.) sz. Kolozsvár, 2005.
- Szeitz János: Modern korunk közműveltségi követelménye és realitása, in: *Andragógia és közművelődés*. 2006. szeptember 26-27. Durkó Mátyás konferencia és jubileumi szakmai találkozó konferenciakötete. Debrecen, 2008.
- Szőcs Gazda Enikő: A székelyföldi szöttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Tóth Szabolcs, Boér Hunor: Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Ürögdi Nagy Ferenc: Brassótól Kézdivásárhelyig, in: Egyed Ákos (szerk.): *Az utazás divatja. Útleírások, útjegyzetek az 1848 előtti Erdélyből*, Bukarest, 1973.
- Vajna Károly: A kézdivásárhelyi kaszinó 90 éves múltja. 1842-1932, in: *A Kézdivásárhelyi Kaszinó 100 éve. 1842. december 25 – 1942. december 27*, Kézdivásárhely, 1942.
- Vasile Lechințan: Presa Românească din Covasna și Harghita în perioada interbelică, in: *Grai Românească* nr.2, Miercurea-Ciuc, 1999.
- Vita Sándor: Tallózás az 1930. évi román népszámlálás kötetében, in: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle*. Kolozsvár, VII. évf., 2002. 4. (26.) szám, 134.
- Útmutatás lelkes asszonyainknak, in: *Unitárius Közlöny*, 1923.

VI. Cárți

- A kereszténység története*. Budapest, 1996.
- Ana Grama: *Etnomuzeografie transilvană. Muzeul asociațiunii. 1905-1950*, Sfântu Gheorghe, 2010.
- Ardelean, Teodor: *Limba română și cultivarea ei în preocupările ASTREI*. Cluj Napoca, 2009.
- Aurel Nistor. *O pagină din istoria bisericii și neamului*, Sfântu Gheorghe, 1999.
- Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása*. Csíkszereda, 2004.
- Beke Ernő: *Üdvözet Háromszékről, Orbaiszék, A régi Kovászna és Környéke képes levelezőlapokon, 1894-2001*, Sepsiszentgyörgy, 2005.
- Benkő József: *Transsilvaniaspecialis. Erdély földje és népe* II köt., Ford. és szerk. Szabó György. Bukarest, Kolozsvár, 1999.
- Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Csíkszereda, 2002.
- Bogáts Dénes: *Szemerja község és református egyházának története*, Sepsiszentgyörgy, 1943.

- Boreczky Beatrix: *A magyar jakobinusok*. Budapest, 1977.
- Buzogány Dezső: *Az erdélyi IKE története 1930-ig*, Kolozsvár, 2000.
- Chalupka Dezső: *Agresszív magyar kultúrpolitika. Kultúrpolitikai tanulmány*. Székelyudvarhely, 1905.
- Csapodi Csaba, Tóth András, Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*, Budapest, 1987.
- Cserey Zoltán, József Álmos: *Sepsiszentgyörgy képes története*, Sepsiszentgyörgy, 1999.
- Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom 1790-1849*. Debrecen, 1998.
- Egry Gábor: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés?* Csíkszereda, 2009.
- Egyed Ákos: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. II köt., Csíkszereda, 1997.
- Idem: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda 2006.
- Elzúgtak forradalmi... (1849-1875), Budapest, 1991.
- Gerlóczy Károly (szerk.): *A magyarországi közművelődési egyesületek élete*, Budapest, 1887.
- Gyerő Dávid: *Kéveköttők. Az erdélyi unitárius ifjúsági mozgalom története, Sepsiszentgyörgy*, 2000.
- Hermann Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet*. Csíkszereda, 2003.
- Horváth Jenő: *A belmisszió lényege*, Kolozsvár, 1948.
- Ikafalvi Diénes Jenő: *A Kézdivásárhelyi Múzeum első húsz éve*, Kézdivásárhely, 1943.
- Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. Bukarest, 1979.
- Ioan Lăcătușu: *Aspecte din activitatea ASTREI în secuime în Identitatea și cultură la români din secuime*, Cluj Napoca, 2006.
- Ioan Opreș: *Transmuseographia*, București, 2000.
- Ion Bozdog: *Comoara dintr-un manuscris (regăsit după 66 de ani!). Astra și românii din Secuime* (manuscris din anul 1944). Cluj Napoca, 2010.
- Jakab Elek: *Kolozsvár története*, III. kötet, Budapest, 1888.
- Keith Hitchins: *România 1866-1947*, București, 1998.
- Kiss Károly: *Az iskolából kikerült ifjúság neveléséről*, Székelyudvarhely, 1922.
- Kovalcsik József: *A kultúra csarnokai I. Köt.*, Budapest, 1987.
- Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély rövid története*, Budapest, 1993.
- Lajos Balázs és Gálffy Sándor: *Misszióskönyv. I kötet. Vezérkönyv és ritual*, Nagyvárad, 1935.
- Maksay Albert (szerk.): *Jézust követő asszonyok. Nőszövetségi kézikönyv*, Kolozsvár, 1938.
- Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*, Budapest, 1996.
- Mihai Bărbulescu-Dennis Deletant-Keith Hitchins-Șerban Papacostea-Pompiliu Teodor: *Istoria României*, București, 1998.
- Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái*, Pest, 1867.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941.
- Molnár János (szerk.): *Jézust szerető asszonyok*, Kolozsvár, 2000.
- Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. Pór Edit (szerk.): *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök*, I. köt., Budapest, 1988.
- Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön. 1750-1914*, Csíkszereda, 2003.
- Pamfil Matei: *ASTRA. Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român, 1861-1950*, Cluj-Napoca, 1986
- Salamon Ferenc: *Iskolai könyvtártörténet Háromszéken a kezdetektől a tanügyi reformig*, 1996, kézirat
- Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története*, Budapest. 1985
- Szalay József: *A magyar nemzet története*, Budapest, 2002
- Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély rövid története*, Budapest, 1993

Tiefenthaler József, Margit Munka: *Budapest apostola. Kanter Károly élete 1853-1920*, Budapest, 1999.

Tőkés István: *A Romániai magyar református egyház élete. 1944-1989*, Budapest, 1990.

Valer Moga: *ASTRA și societatea. 1918-1930*, Cluj Napoca, 2003.

Vitányi Iván: *Vitarirat a mai magyar művelődésről*. Budapest, 1983.

Zsakó Erzsébet: *Hinni és tenni. Az Unitárius Nőszövetség története*, Kolozsvár, 2003.

VII. Lexicoane, dicționare

Magyar Nagylexikon VI, IX. köt., Budapest, 1999.

Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest, 1979

Magyar Értelmező Kéziszótár, Budapest, 1972.

Magyar Életrajzi Lexikon, Budapest, 1967.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I., IV. köt., Kolozsvár, Bukarest, 1981, 2002

Új Magyar Életrajzi Lexikon I-III. köt., Budapest, 1994.

VIII. Publicații on-line

Enciclopedia României. București, 2008 (<http://enciclopediaromaniei.ro/wiki>, 05.02.2012).

Ioan Scurtu, Theodora Stănescu-Stanciu, Georgiana Margareta Scurtu: *Istoria românilor între anii 1918-1940*. București, 2002 (<http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/3-7.htm>, 21.05.2012).

Géczi János-Stirling János (szerk.): *Bevezetés a művelődéstörténetbe*, Veszprém, 2007 (<http://mek.niif.hu/07400/07453/07453.pdf>., 15.02.2012).

György Lajos (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyed százados tudományos működése 1859-1934*, Kolozsvár, 1937 (<http://mek.oszk.hu/07900/07981/pdf/eme1.pdf>., 24.02.2012)

Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai*, Kolozsvár, 1942 (<http://mek.niif.hu/07200/07282/07282.pdf>., 24.02.2012).

Székely György-Kerényi Ferenc-Gajdó Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet. 1790–1873*, Budapest, 1990 (<http://mek.niif.hu/02000/02065/html/index.htm>, 05.02.2012).

Szigeti Tóth János: *Magyar történet – Európai kincs, belül. Adalékok a közművelődés történeti kutatások továbbfejlesztéséhez*, in: *Maróti Andor, Rubovszky Kálmán, Sári Mihály (szerk.): A magyar felnőttoktatás története konferencia dokumentumai*: Debrecen, 1997. október 6-8. Budapest, 1998 (http://www.nepfoiskola.hu/ppkevj/dokumentumok/felnottoktatasi_rendszerek/A6ADEBRfntortenet.doc., 24.02.2012).

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1891 (<http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>., 26.02.2012)

Vásárhelyi Tamás-Kárpáti Andrea (szerk.): *A múzeumi tanulás kézikönyve. Továbbképző tanfolyami jegyzet*, Budapest, 2009 (<http://www.adam-europe.eu/prj/5509/prj/MuseumLearning.pdf>., 10.05.2012).

Soós László, Szigetváry Éva, Laki Katalin: *Magyarországi egyesületek adatbázisa. Polgári kori egyesületek a Magyar Országos Levéltárban*, Budapest, 2005 (<http://old.mol.gov.hu/egyesulet/index.php>., 10.09.2011).